

Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler

Halit ÇAL*

AVRUPA'NIN Osmanlı Devleti'ni tasfiye planının öncüsü olarak uygulanan oryantalizm hareketinin temellerinden birini de arkeoloji ve kazılar oluşturmuştur. Avrupa devletlerinin bu konudaki talepleri ve Osmanlı Devleti'nin buna karşı koymaya çalışması son derece ilgi çekici ve ibret alınması gereken bir süreçtir. Konunun yayınlarda ele alınışına bağlı olarak önce müzeciliğin dünyada nasıl ortaya çıktığına değineceğiz.

Müze Kavramı ve Dünyada Müzeciliğin Başlaması

Günümüzdeki anlam ve işleviyle müzeciliğin dünyada ne zaman başladığı konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Türkiye'de ilgili yayınlar bazıları çelişkili, yetersiz bilgiler tekrarlanıp durmuştur. Yunan mitolojisindeki her biri güzel sanat dallarının koruyucusu olan, tanrı Zeus'un dokuz kızının ortak adı olan *mousa* kelimesinden geldiği, Atina'daki bir tepeye veya tepedeki bir odaya müze denildiği, Helenistik dönemde İskenderiye, Bergama, Antakya, Roma'da içinde kütüphaneler ve kıymetli eşyalar olan müzeler kurulduğu belirtilmiştir. Bu bilgilere doğrudan atıf da yapılmadığı için karmaşanın ana kaynaklardaki bilgi azlığından mı yoksa yorumların yetersizliğinden mi kaynaklandığını bilmiyoruz. Bu müzelerde toplanılan kıymetli eserlerin neler olduğu, kıymetlerinin madenlerinden dolayı mı yoksa işlevlerinden mi kaynaklandığı, bunların hangi amaçla buralara konulduğu açıklanmamıştır. Aynı şekilde eski Türk devletlerinde yöneticilerin bu tür eserleri biriktirdikleri konusu da belgelere dayandırılmamıştır. Devlet kurabilmiş toplumlar döneminden itibaren eski Mısır, Asur gibi devletlerde ganimetlerin saraylarda korunmaları müzeciliğin ilk uygulamaları olarak yorumlanmıştır. Roma'da koleksiyonculuğun asiller arasında yaygınlaşması, bazı heykellerin halkın ziyaretine açıldığı bilgisinin ardından bu uygulamanın Ortaçağ'da da sürdüğü ifade edi-

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

lip 18. yüzyıldan itibaren Avrupa ülkelerinde bu koleksiyonlardan doğan müzeler bazı kaynaklarda birkaç satır, bazılarında birkaç paragrafta anlatılmıştır.

Konuyla ilgili ciddi yayınlardan birisi müzeciliğimizin en kıdemli isimlerinden Halil Edhem'e aittir.¹ Burada tebliğin sadece bu bölümle ilgili olan kısmında nelerden söz edildiğinden bahsedilecektir. Tebliğ hakkındaki görüşlerimiz makalenin Cumhuriyet dönemi müzeciliği kısmında yer alacaktır. Bildiride müzeciliğin başlangıcı ile ilgili bilgiler kısa bir özet olarak sunulmuştur: Müze kelimesi, Jüpiter'in her biri bir sanat kolunu himaye eden ve müz denilen dokuz kızının adından gelir. Önce Atina'da bu müzlere adanan bir tepeciğe, sonra M.Ö. III. yüzyılda İskenderiye sarayında içinde kütüphane de bulunan bir bölüme müze denilmiştir. Ortaçağ'da kiliselerin, soyluların ve kralların koleksiyonları vardı. İlk genel müze Paris'te 1750 yılında açılan Lüksemburg Müzesi'dir. 1793 yılında da Louvre Sarayı müze haline getirilmiştir.

Diğer bir eser, Enver Behnan Şapolyo'ya aittir.² Türkiye'de müzecilikle ilgili en erken tarihli kitaplardan biri olmasına karşılık müzelerin ve Avrupa müzeleri tarihinin genişçe ele alındığı eserlerden biridir. Müzenin Yunan mitolojisinde tanrı Zeus'un her biri bir sanat kolunun hamisi olan dokuz kızının ortak adı olan *müz* kelimesinden geldiği, ilk müzenin İskenderiye'de kurulduğu müzenin, kütüphane ve çeşitli eserlerin toplandığı salonları bulunduğu kabul edilir. Bir diğer müze ise Bergama'da oluşturulmuştur. Ortaçağ'ın sonunda, kilise ve saraylarda sanat eserlerinin toplandığı mekânlar yapılmıştır. Hun, Avar, Selçuklu gibi Türk devletlerinde de benzer eserler biriktiriliyordu. Avrupa'da ilk müze Paris'teki Lüksemburg Müzesi'dir. Daha sonra Louvre, İngiltere'de British, Almanya'da Berlin, Dresden, Münih, Avusturya'da Viyana, Rusya'da Leningrad, Moskova, İspanya'da Prado vb. müzeler açıldığı belirtilip bu müzelerin ne zaman açıldığı ve mimarlarının kimler olduğu hakkında bilgi verilmiştir. Ancak bu bilgiler meşhur müzeler, büyük müzeler, inkılap müzeleri gibi birbiriyle uyuşmayan başlıklar altında verilmiş ve tekrara düşülmüştür.

Ferruh Gerçek'in kitabı da önemli diğer bir eserdir.³ Kitap sekiz bölüm halinde ele alınmıştır. Müzeciliğin Ortaya Çıkışı ve Müze Tanımları bölümünde M.Ö. III. yüzyılda İskenderiye Sarayı'ndaki müzeden başlanıp Roma ve Ortaçağ dünyasındaki koleksiyonlar ile bunlardan doğan İngiltere'de Ashmolean Müzesi (1679-1683), British Museum (1759), Almanya'da Museum Fredericianum (1769-1776), İspanya'da Prado Museum (1819) gibi müzelerin kuruluşundan söz edilmiştir.

1 Halil Edhem, "Müzeler", *I. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1932, s. 532-566.

2 Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1936.

3 Ferruh Gerçek, *Türk Müzeciliği*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1999.

Erdem Yücel'in çalışmasında tarih süreci içerisinde müze düşüncesi başlığı altında, ilk müze uygulaması olarak kabul edilebilecek uygulamalar paleolitik çağ mezarlarına (M.Ö.100.000-40.000) kadar götürülmüştür.⁴ Asur, eski Mısır, Helenistik dönemlerde kralların topladıkları çeşitli eserlerden söz edilmiştir. Yunanlılarda ilk kez sanat eserleri toplanmış, Roma'da ise Yunan heykelleri kısmen halkın ziyaretine açılmıştır. Daha sonra Ortaçağ'da İtalya, Fransa, İngiltere, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerindeki koleksiyonlar ve müzelerin kuruluşu anlatılmıştır.

Osmanlı Devletinde Müzeler

Osmanlı öncesi Türk devletlerinde de savaşta ele geçirilen veya hediye edilen eşyaların sarayda saklandığı genel kabulünden başka müzecilikle ilişkilendirilebilecek ilk uygulama olarak Anadolu Selçuklularının antik devir heykellerini Konya Kalesi surlarında kullanmaları gösterilir. Sonraki ilk bilgiler Fatih Sultan Mehmet'in Topkapı Sarayı'nda bazı Bizans eserlerini toplatması, 1489 yılına kadar Güngörmez Kilisesi'nde savaşlardan ele geçirilen silahların ve Hıristiyanlığın bazı kutsal eserlerinin saklanmasıdır. Yavuz Sultan Selim'in getirdiği İslam'ın kutsal eserleri dinî gerekçeyle de olsa Topkapı Sarayı'nda korunmuştur. Güngörmez Kilisesi'nin havaya uçmasıyla eserler Aya İrini Kilisesi'ne taşınmış, bir ara Yedikule'ye nakledilmelerine karşılık III. Murat zamanında tekrar Aya İrini Kilisesi'ne getirilmişlerdir.

Aradaki uzun bir zaman dilimi için bilgi olmayışından sonra Aya İrini Kilisesi, kitabelerine göre 1726 ve 1740 yıllarında "Darü'l-esliha" adıyla onarılmıştır. 1746 yılında ise Fethi Ahmet Paşa Aya İrini Kilisesi'nde "Darü'l-esliha" ve "Darü'l-âsâr-ı Atîka" adıyla iki bölümlü bir müze kurar. Araştırmacıların çoğu 1846, bazıları ise 1726 yılını Türk müzeciliğinin başlangıcı olarak kabul eder. Müzeye kayıtlı ilk eserin 1850 tarihli olmasına dayanarak müzenin kuruluşu için bu tarihi önerenler de vardır. Yeniçeri kıyafetlerinin "Elbise-i Atîka" adıyla halkın ziyaretine açılmasına karşılık Osmanlı Devleti'nin neyi müze olarak kabul ettiği konusunda da belirsizlikler vardır. Daha önce bir müze olmadığı vurgulanarak 1868 yılında kurulan müzeye "Müzehane" adı verilmiştir.

Bu arada 17. yüzyıldan itibaren Avrupalıların Osmanlı topraklarında eski eser topladıklarını, 1840 yılından itibaren de bulunan ikili eserlerden birer tanesinin Osmanlı Devleti'ne bırakılması şartıyla yabancılara kazı izni verildiğini biliyoruz. 1869 tarihli ilk *Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi* kazılar, dolayısıyla müzelere eser temini işinin bir kurala bağlanmaya çalışıldığı ilk yasal düzenlemedir. Yasanın giriş kısmından Osmanlı aydınlarının henüz eski eser konusunda fazlaca bilinçli olmadıkları anlaşılmaktadır. Ancak bu basit yasanın önemli yanı kazıdan çıkan eserlerin yurt dışına çıkışına izin vermemesidir.

4 Erdem Yücel, *Türkiye'de Müzecilik*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999.

Dethier'in müze müdürlüğünde müzeye eser toplanmaya çalışılır. Müze Çinili Köşk'e taşınır. Döneminin en çok eleştirilen tarafı, 1874 tarihli ikinci *Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi* ile kazıdan çıkarılan eserlerin en az üçte birinin yurt dışına çıkışına izin verilmesidir. 1881 yılında Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğü Türk müzeciliğinin bir dönüm noktası olarak kabul edilir.⁵ 1884 yılında yürürlüğe giren üçüncü *Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi*yle kazıdan çıkan eserlerin yurt dışına çıkarılmasının yasaklanması kuşkusuz onun en büyük başarısıdır. Arkeoloji Müzesi'nin ilk bölümünü yaptırarak 1891 yılında eserleri buraya taşır. Bir diğer önemli faaliyeti, yaptığı kazılarla Türklerin arkeolojiye fiilen katılımını sağlamasıdır. 1910 yılında ölümüyle yerine kardeşi Halil Edhem Bey geçer. Müzenin Çinili Köşk'e taşınmasıyla silahlar yerinde bırakılmış ve burada Askerî Müze oluşturulmuştur. Aya İrini Kilisesi'nin cebehane olarak kullanılması dolayısıyla Osmanlı müzeciliğinden söz eden kaynakların çoğunda aynı zamanda askerî müzeden de söz edilmiştir. Ancak arkeolojik eserlerin Çinili Köşk'e taşınmasından sonra burasının Askerî Müze haline getirilmesi ve bu müzenin Cumhuriyet dönemindeki durumunu anlatan tek ciddi kaynak İsmail Hakkı Konyalı'ya aittir.⁶

Konyalı'ya göre, Aya İrini Kilisesi'nin Fatih zamanında cebehane yapıldığı bilgisi yanlıştır. İlk cebehane Sultanahmet Camii yakınındaki Güngörmez Kilisesi idi. Burası bir patlamayla 1489 yılında havaya uçtuktan sonra Aya İrini Kilisesi cebehane yapılmış olmalıdır. Yavuz Sultan Selim Mısır'dan çok sayıda eski silah getirmişti. Askerî Müze'nin ilk kuruluşunu 1417 (1517 olmalıdır) yılına kadar indirebiliriz. Cebehane kitabesine göre 1740 ve 1744 yıllarında *Dâr-ı Ešliha* adıyla onarılmıştır. 1825 yılında yeniçerilik kaldırıldığında cebehane de yağmalanmıştır. 1846'da Aya İrini Kilisesinde *Mecma-i Ešliha-i Atıka* ve *Mecma-i Âsâr-ı Atıka* adıyla iki bölümlü bir müze kuruldu. Müzede ayrıca 140'tan fazla vezir, şeyhülislam, yeniçerilerin mankenleri yaptırıldı. Bunlar birkaç ayrı binaya taşındı ve 62 yıl sonra tekrar Cebehane'ye getirildi. İkinci Dünya Savaşı'nda Niğde'de 9 sene, sonra İstanbul'da 11 sene rutubetli yerde kaldıktan sonra yok edildiler. Kırım Savaşı için getirilen yeni silahlar da Aya İrini Kilisesi'ne konuldu. Yeni silahlar 1876 yılında yapılan Maçka Silahhanesi'ne nakledildi, eskiyenler Aya İrini'ye gönderildi. Müzede 39.629 parça eserden 1059 tanesi müzede kalmış, diğerleri 132 sandık halinde Niğde'ye gönderilmiş, bu da eserlerin harap olmasına yol açmış, bazı eserler, bu arada Kanuni'nin kılıcının kıymetli taşları, kaybolmuştur. 1959 yılında Aya İrini, Milli Eğitim Bakanlığı'na devredildiği için eserler Maçka Silahhanesi'ne götü-

5 Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayını, 1972.

Bu eser Osmanlı müzeciliği hakkındaki en kapsamlı çalışmalardan. Osman Hamdi Bey'in müzelerin yeniden yapılandırması, çıkarılan yasalar, Sanâyi-i Nefise Mektebi'nin kuruluşu ayrıntısıyla anlatılmıştır.

6 İbrahim Hakkı Konyalı, *Türk Askerî Müzesi (Bütün Tarihi İle)*, İstanbul 1964.

rülmüştür. Maçka Silahhanesi'nin tamirine 1947 yılında başlanmıştır. Binanın iç kısmı tamamen yıkılmış, yerine ahşap bölümlerin bir kısmı yapılmışken bina İstanbul Teknik Üniversitesi'ne devredilmiştir. Bunun üzerine buradaki eserler Harbiye Okulu jimnastik salonlarına taşınmıştır. Bu bina onarılarak 1959 yılında ziyarete açılmıştır. Ahmet Muhtar Paşa 1908 yılında Aya İrini'deki müzenin başına geçince kendi parasıyla ve oğlu Sermet Muhtar'ın yardımıyla sancakları yenilemişlerdir. İbrahim Hakkı Konyalı Askerî Müze'nin yeniden açılış çalışmalarında yer almış bir kişi olduğundan verdiği bilgiler çok önemlidir ve bazı bakımlardan tek kaynak durumundadır.

Arkeoloji Müzesi ve Askerî Müze'nin yanı sıra 1872 yılında Mekteb-i Tıbbiye Müzesi, 1885 yılında PTT Müzesi, 1895 yılında Bahriye Müzesi, 1904 yılında Konya, Bergama ve Bursa müzeleri, 1914 yılında Evkaf-ı İslâmiye Müzesi, 1917 yılında Âsâr-ı Nakşiye Müzesi, 1918 yılında Sağlık Müzesi kurulmuştur. Tam bir müze olmasa da Topkapı Sarayı'nın bir bölümünde çinilerin teşhire konulması, Topkapı Sarayı'nın Cumhuriyet öncesinde de müzeye çevrilmesinin düşünüldüğünü gösteriyor.⁷

Buraya kadar kısa bir özetini verdiğimiz bilgiler müzeciliğimizle ilgili temel kaynakların büyük bir kısmında tekrar edilmiştir. Burada müzecilikle ilgili yayınlardan kitaplara daha çok yer verilmeye çalışılmıştır. Ancak Halil Edhem Bey'in müzeciliğimizin en etkili ve önemli isimlerden biri olması ve yazısının bu alandaki en eski yayınlardan olması dolayısıyla makalesinden söz etme gereği doğmuştur.⁸ Yazar Avrupa'da olduğu gibi bizde de müzelere harcanan paranın gereksiz olduğunu savunanların bulunduğunu, hatta Balkan Savaşı sırasında müzeden bazı eserlerin bir milyon liraya bir yabancı hükümdara rehin verilmesi anlaşmasının imzalandığını, ancak son anda bundan vazgeçildiğini yazar. Halil Edhem Parthenon Tapınağı kabartmalarının İngiltere'ye, Meşetta Sarayı'nın Almanya'ya götürülmesini örnek göstererek, özellikle binaların kısmen veya tamamen sökülüp bir müzeye kaldırılmasının karşısında olduğunu ifade eder. Ancak müzelerde durum farklıdır. Müzeler kazılarla zenginleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde 1884 yılından itibaren kazılardan çıkan eserlerin devlet malı sayılmasına rağmen I. Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar bu kuralı tam olarak uygulayamadığımızın, bu sürecin büyük bir kısmında yetkili olan Halil Edhem tarafından açıklanması önemlidir. Müzelerin teşhirinde bilim adamları ve sanatkârların farklı istekleri vardır ve uygulamalar da buna göre değişiktir. Sergiler konusunda da tutumlar aynı değildir. Bizim de yaptığımız gibi bazı müzeler yurt dışındaki sergilere eser gönderirken Londra Müzesi hiçbir eserini müzeden çıkarmaz. Daha sonra Louvre Müzesi örneğin-

7 Tahsin Öz, "Topkapı Sarayı Onarımları", *Güzel Sanatlar*, sy. 6, İstanbul 1949, s. 6-74. Uzun süre Topkapı Sarayı Müzesi müdürlüğünü yürüten Tahsin Öz'ün bu makalesi, sarayın müze haline getirilişi birinci elden anlatıldığı için önemlidir.

8 Halil Edhem, "Müzeler", *I. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1932, 532-566.

den hareketle müzelerin nasıl teşkilatlandığını ve nasıl idare edildiğini anlatır ve müzelerin bizdeki durumuna geçer. Halil Edhem de ilk müze olarak Fethi Ahmet Paşa'nın 1846 yılında Aya İrini Kilisesi'nde yaptığı düzenlemeyi kabul eder. 1869 yılında adına *Müze-i Hümayun* denir. Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın genelgesi sonucu İstanbul'a bazı eserler gönderilmiştir. Burada müzenin Mahmut Nedim Paşa tarafından kapatılması, Ahmet Vefik Paşa'nın tekrar açması, Osman Hamdi Bey'in müdür oluşu ile başlayan değişim anlatılır. Halil Edhem'in yeni müze binasının Ağlayan Kadınlar Lahdi biçiminde yapılışına gerekçe olarak "Eğer Türk tarzında yapılsaydı Çinili Köşk'ü ezerti" açıklaması, bu konunun o zaman bile tartışıldığını ve bir rahatsızlık kaynağı olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Türkiye'de Türk-İslam devri eserleri yanında Eti eserlerinin yine Türk kabul edilmesi, dönemdeki algılamayı göstermesi bakımından önemlidir. Yazının son bölümünde Süleymaniye Külliyesi imaretinde açılan Vakıf Müzesi, Beyazıt Medresesi'ndeki İnkılap Müzesi, Arkeoloji Müzesi ve Topkapı Sarayı Müzesi'nden kısaca söz edilir ve Ankara'da bir müze kurulması gereğine işaret edilir. Halil Edhem müzecilik tarihimizin en önemli kişiliklerinden biridir. Yayınlandığı yıl itibarı ile müzecilik hakkındaki önemli çalışmalardan biri olduğu için yazımızda yer verdiğimiz bu bildiriye dünyada ve bizde müzeciliğin gelişimi özetlenmiştir. Ancak R. Oğuz Arık bu bildiriye özellikle müzelerimizin Cumhuriyet dönemindeki durumuna yer vermemekle eleştirmiştir.⁹

Kitaplar arasında en eski olanlarından biri Enver Behnan Şapolyo tarafından yazılmıştır. Halil Edhem Bey'in makalesinden ve konferanslarından faydalanıldığı belirtilerek bazı bilgiler tekrar edilmiş olmakla birlikte yeni bilgiler de sunulmuştur. Kaynakça verilmekle beraber metin içinde hiç atf yapılmaması önemli eksikliklerdendir.¹⁰ Şapolyo'nun bu eserinde, Türk müzeciliğinin tarihi başlığı altında Osmanlı'da Yavuz Sultan Selim zamanından beri kıymetli eserlerin Yedikule'de saklandığı, bunların III. Murat zamanında Topkapı Sarayı'na nakledildiği, ilk genel müzenin 1846 yılında Aya İrini Kilisesi'nde açıldığı belirtilmiştir. Osman Hamdi Bey'in müdür oluşu, yeni nizamname, müzenin önce Çinili Köşk'e taşınması, sonra yeni müze yapılması özetlenmiştir. Çinili Köşk ve Arkeoloji Müzesi salonları uzunca tarif edilmiştir. Sonra Osmanlı döneminde yapılan kazılar hakkında kısa ve basit bilgiler verilmiştir. Türkiye'deki Müzeler başlığı altında ise 25 müze kısaca tanıtılmıştır. Topkapı Sarayı gibi bazıları daha uzun, Sivas Müzesi gibi taşra müzeleri ise birkaç satırla anlatılmıştır. Bizden Çalınan Eserler başlığı altında ise yalnızca Milo Venüsü denilen heykelin hikayesi verilmiştir. Müzelerin Ehemmiyeti başlığında da müzelerin toplumsal yararları konusu işlenmiştir. Müzeler arkeoloji,

9 Remzi Oğuz Arık, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1953, giriş kısmı.

10 Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1936.

etnoğrafya, güzel sanatlar, askerî, zanaat, tarih, inkılap olmak üzere yedi tipe ayrılmıştır. Yazıldığı tarih itibarıyla iyi bilgiler verilmiştir. Yalnız bölümler arası tekrarlar vardır. Kitabın sonunda kaynakça verilmekle beraber hiç atıf yapılmamıştır. Bu eseri takiben Aziz Ogan'ın kitabı dikkate alınması gereken bir diğer kitaptır.¹¹

Diğer bir eser olan Remzi Oğuz Arık'ın kitabının Osmanlı müzeciliği ile ilgili bölümü, daha çok dönem olaylarının etkili bir dille anlatılması ve zengin kaynakçasıyla dikkati çeker.¹² Türkçe ve Fransızca olmak üzere iki dilde fakat tek kitap olarak basılmıştır. Tarihçe ve Teşkilat (İdare Meselesi, Koleksiyonlar ve Müzeler, Müzeci Yetiştirmek Meselesi, Müzecilik Bakımından Kazılar, Anıtları Koruma İşleri) olmak üzere iki ana bölümdür. Önsözde belirtildiği üzere kitabın yazılış amacı Türk müze tarihinin şemasını yapmaktır. Fethi Ahmet Paşa'nın 1846-47 yılında Aya İrini Kilisesi'nde oluşturduğu çekirdeği ilk müze-miz olarak kabul eder. Kazıda bulunan eski eserlerin üçte birinin kazıyı yapana verildiği 1874 tarihli Nizamname onun zamanında çıktığı için eleştirilen müze müdürü Dethier, Arık'a göre "... namuslu fakat silik bir simadır". Müzenin Çinili Köşk'e taşınması, *İzzeddiniyye* adında bir müze okulu kurmak isteği ve 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi*'nin çıkarılması, Dethier'in müze müdürlüğünün önemli olaylarıdır. Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü müzeler tarihimizin ilk devresinin ikinci aşamasıdır ve yazara göre bir kahramanlık dönemidir. Osman Hamdi Bey zamanının önemli olayları, hazırladığı yeni nizamname ile yurt dışına eser çıkışının yavaşlaması, yeni müze kurulması, Türklerin kazılara başlaması, müzelerde sistemli yayınlar çıkarılması ve vilayet müzelerinin kurulmasıdır. Arık'a göre her şeye boyun eğildiği bir dönemde kültürümüzün tek istihkam noktası müzelerdir. Kitapta birkaç kere Gustav Mendel tarafından hazırlanan müze kataloglarının önemine vurgu yapılır. Halil Edhem Bey'in müdürlüğü ile başlayan müzeciliğimizin ikinci aşaması bir geçiş devridir. Arık'a göre "... Türk müzeleriyle Türk arkeolojisinin tesadüfe bırakılmadığı bir devre olmuştur".

Kullandığı arşiv belgeleriyle küçük fakat etkili bir diğer eser Kamil Su tarafından yazılmıştır.¹³ İlk Türk müzesinin *Mecma-i Eslîha-i Atîka* ve *Mecma-i Asar-ı Atîka* adında iki bölümlü olarak 1846 yılında Aya İrini Kilisesi'nde Ahmet Fethi Paşa tarafından kurulduğu kabul edilmiştir. Genel bir müze kurma fikri ise 1868 yılında düşünülmüş ve Aya İrini'deki müze bu tarihten itiba-

11 Aziz Ogan, *Türk Müzeciliğinin 100. Yıl Dönümü*, İstanbul: Türkiye Turing Ve Otomobil Kurumu Yayını, 1947.

12 Remzi Oğuz Arık, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1953.

13 Kamil Su, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, İstanbul: ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayını, 1965. Bunun gibi müzeciliğimizin bu ilk döneminin anlatıldığı bir önemli eser daha vardır: Tahsin Öz, *Ahmet Fethi Paşa Ve Müzeler*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1948.

ren *Müze-i Hümayun* adıyla anılmıştır. Yabancılara kazı izni 1840 yılından itibaren verilmeye başlanmıştır. 1872 yılında yeni bir müze binası yapılması düşünülmüşse de bu yapılamadığından müze 1876 yılında Çinili Köşk'e taşınmıştır. Bu müze 1881 yılında ilk defa paralı ziyarete açılmıştır. Sunulan belgelerden yabancılara kazı izinlerinin bulunan ikili eserlerden birinin devlete bırakılması karşılığı verildiği, ancak bunun uygulanamadığı ve eserlerin yurt dışına götürülmesinin engellenemediği anlaşılıyor. 1874 nizamnamesiyle çıkan eserlerden en az üçte birinin devlete bırakılması gerekirken Hille kazılarından çıkan 5536 eserden devletin payına kırık dökük 623, Koyuncuk kazısından çıkan 707 eserden ise 23 parça düşmüştür. Yazar, nizamname ile eserlerin üçte birinin yurt dışına çıkışına izin verilmesinde müze müdürü Dethier'in rolü olduğu görüşüne katılmamaktadır. Nizamnamenin Meclis-i Maarif-i Kebir'den geçmesi gerekirken onlar böyle bir kısıtlamaya gitmemişlerdir. Sunulan belgeye göre daha sonra devlete ait topraklarda yapılan kazılarda çıkan eserlerin tamamının devlete bırakılmasını sağlayacak bir değişikliği sadarete sunarlar, fakat bir sonuç alamazlar. Daha sonra kuruluşu sadrazamca onaylanan, ancak uygulamaya geçilip geçilmediği bilinmeyen Müze Okulu hakkında bilgi verilir.

Daha sonra yapılan araştırmalar burada verilen bilgileri hayli genişletmiştir. Ancak bu küçük kitapçık müzeciliğimiz hakkındaki en önemli kitaplardan biridir. Çoğu bilgi ilk defa ortaya konulmuş, bilgilerin tamamı arşiv belgelerine dayandırılmış ve bu belgelerin metin ekte verilmiştir.

Müzeciliğimiz hakkındaki kapsamlı çalışmalardan biri olmasına karşılık bu bölümle ilgili bilgileri öncekilerin tekrarı olan ve bilimsel yöntemlerin dikkate alınmadığı bir diğer eser Ferruh Gerçek tarafından kaleme alınmıştır.¹⁴ Kitabın üç bölümünü özetleyecek olursak, birinci bölümü "Bizde İzinli Ve İzinsiz İlk Kazılar Ve Eski Eserler Yağması"dır. Parthenon kabartmalarının İngiltere'ye (1802), Xanthos eserleri ve Artemis Tapınağı kabartmalarının Fransa'ya (1842), Bergama Tapınağı'nın ve Konya Beyhekim Mescidi mihrabının Almanya'ya götürülmesi gibi birkaç örneğini verdiğimiz, eski eserlerimizin Avrupalılarca yağmalandığı bir dönem anlatılmıştır. Layard, Hogarth, Lawrence, Bell gibi arkeologlar aynı zamanda Avrupa devletlerinin istihbarat elemanlarıydı. Daha sonra Kınık, Ninive, Nimrud, Knidos, Efes, Truva, Meşetta, Bergama gibi Osmanlı Devleti zamanında 1913 yılına kadar yapılan büyük kazıların kısa hikayesi ve buralardan götürülen eserlerden söz edilmiştir. İkinci bölümü olan "Kuruluş Ve Osman Hamdi Bey Öncesi"nde Fatih döneminden itibaren kıymetli eserlerin Aya İrini Kilisesi ve Yedikule'de korunduğundan bahsedilir. Aya İrini'nin 1726 ve 1743 tarihli iki onarım kitabesi vardır. Aya İrini'de *Mecma-i Esliha-i Atika* ve *Mecma-i Âsâr-ı Atika* adlı iki bölümden

14 Gerçek, Ferruh, *Türk Müzeciliği*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1999.

ibaret ilk müze Fethi Ahmet Paşa tarafından 1846 yılında kurulmuştur. Osmanlı bürokratlarının müze kurulması sırasındaki tutumlarından 1869 ve 1874 tarihli *âsâr-ı atıka nizamnâmelerinden* bahsedilmiş, 1875 yılında kabul edilen *Âsâr-ı Atıka Mektebi Nizamnâmesi'* nin maddeleri verilmiştir. “Osman Hamdi Bey ve Yeni Dönem” ise üçüncü bölümde ele alınmıştır. Osman Hamdi Bey'in 1881 yılında müze müdürü olmasıyla Çinili Köşk onarılır, müze kataloğu yayınlanır ve yerli kazılar başlar. 1884 tarihli *Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi* ile kazıda bulunan eserlerin yurt dışına çıkarılışının yasaklanması dönemin en önemli olayıdır.

Yine Osmanlı dönemindeki müzecilikle ilgili bilgilerin verildiği bir özet Erdem Yücel tarafından yazılmıştır.¹⁵ Bu eserde, Türkiye'de Müzeciliğin Başlangıcı bölümünde Konya surlarındaki heykeller ve Fatih Sultan Mehmet'in Topkapı Sarayı'nda bazı Bizans eserlerini toplatması müzecilik anlamındaki ilk faaliyetler olarak gösterilmiştir. Türkiye'de müzeciliğin başlangıcı olarak 1846 yılı kabul edilmiş, müzenin Çinili Köşk'e taşınması, Dethier ve arkasından Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü zamanındaki olaylar anlatılmıştır. Askeri Müze'nin kuruluşu ise 1726 yılındaki Esliha-i Atıka'ya dayandırılır.

Osmanlı müzeciliği konusundaki tartışmasız en önemli eser Wendy Shaw'a aittir. Eski eserlerin toplanmaya başlanması, kurulan müzeler, *âsâr-ı atıka nizamnâmeleri*, Avrupalıların Osmanlı ülkesindeki arkeolojik faaliyetleri, eserlerin teşhirindeki strateji ve Osmanlı yönetiminin müzeler ve arkeolojiye bakışı anlatılmıştır. Bu yüzden yazımızda bu esere diğerlerine göre daha fazla yer verilmiştir. Kitabın en önemli yönlerinden biri, Türk yazarlarda pek görmeye alışmadığımız ölçüde, müzecilikle ilgili faaliyetlerin devletin siyaseti ile ilişkilendirilmesidir.¹⁶ Bu kitabı, önemine binaen bölüm bölüm özetlemek istiyorum.

“Savaş Ganimetinin ve Eski Eserlerin Toplanması” ile ilgili olarak Türkiye'de müzeciliğin başlangıcı için 1723 ve 1846 olmak üzere iki tarihin önerildiği, başlangıç için İstanbul'un fethi veya Cumhuriyet'in kuruluşu gibi çok farklı zaman dilimlerinin kabul edilebileceği, buna karar verebilmek için *koleksiyon* ve *teşhir* kavramlarının açıklanması gerektiği belirtilmiştir. İstanbul'un fethinden itibaren savaş ganimeti silahlar ve Bizans kutsal emanetleri mekan olarak Aya İrini Kilisesi'nin kullanıldığı Cebhane'de saklandı. Bunlar düzenlenmiş değildi ve teşhir edilmiyordu. Hıristiyan tebaaya karşı Osmanlı Devleti'nin egemenliğini hatırlatıyor, teşhir edilmemesi durumunda bile Hıristiyan halkın bunların etrafında bir gizem yaratması daha güçlü bir etki yapmasına yol açıyordu. 1730 yılında ise *Darü'l-esliha* adı verilen Aya İrini tadilat edildi ve Hıris-

15 Erdem Yücel, *Türkiye'de Müzecilik*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999.

16 Wendy Shaw, *Osmanlı Müzeciliği Müzeler Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

tiyanlığın ve İslamiyet'in kutsal eserleri özel izin alan kişilerin ziyaretine açıldı. Hıristiyanlığın kutsal eserleri Hıristiyan tebaanın gözünde Osmanlı Devleti'ni meşrulaştırdı. İslamiyet'in kutsal eşyaları ise diğer Müslüman devletleri arasında Osmanlı'nın saygınlığını artırdı. Diğer taraftan, Avrupalılar 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarındaki Yunan ve Roma eserlerini toplamaya başladılar. Sebep ise, bu eserlerin şimdiki sahiplerinin kültürlerinin bunların değerlerini anlamaya yetmemesi şeklinde belirtiliyordu. Dolayısıyla bunları barbarların elinden almak medeniyetin gereği idi. Avrupa'nın egemen devletlerine göre Eski Yunan uygarlığı bir ön Avrupa uygarlığıdır ve bu yüzden bu eserlerin bulunduğu Osmanlı topraklarında tarihsel hakları vardı. Bodrum Kalesi'ndeki mimari parçaların Avrupa müzelerine taşınmalarından sonra İstanbul ve Selanik Ayasofya kiliselerindeki bazı antik mimari parçalar Müze-i Hümayun'a kaldırıldı.

Eski silahlar ve bazı dinî eşyalar asırlarca Aya İrini Kilisesi'nde saklanmıştı. 1846 tarihli belgeye göre bu tarihteki düzenleme yapılmadan önce burada insan ve hayvan tasvirlerinin yer aldığı bir müze vardı. Ahmet Fethi Paşa kilise alanını ikiye böldü. Zırhların ve silahların olduğu kısma *Mecmua-i Esliha-i Atika*, Helen ve Bizans eserlerinin bulunduğu kısma ise *Mecmua-i Âsâr-ı Atika* adı verildi. Kilisenin apsisinde daha önce kutsal eşyalar yer alırken Tanzimat sonrası buraya önemli silahların konulması, bir dünyevileşmeyi gösterir. Buradaki Yeniçeri mankenleri 1852 yılında İbrahim Paşa Sarayı'na taşındı, 1868 yılında tekrar geri getirildi.

“Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisinin Doğuşu, Rolü ve Helenizm” başlıklı bölümde Shaw'ın iddiasına göre Fırat ve Dicle nehirleri arası önceleri *Irak* diye anılırken Avrupalılar *Mezopotamya* adını vererek bölgenin İslam öncesi tarihini İslam döneminden kopardılar. Avrupa'da Yakın Doğu'nun kadim uygarlıklarının mirasçılarının Araplar değil Avrupalılar olduğu şeklinde tarih tezleri üretildi. Bölgenin Müslüman olmayan iki halkı Yunanlılar ve Yahudiler üzerinden bölgenin geçmişi Avrupa ile bütünleştirildi. İslam dünyası bu kurgunun dışında bırakıldı. Avrupa'da “Almanya Yunan kültürünü içsel olarak benimsedi”, “İngiltere'nin yeniden doğmuş kadim Yunan olabileceği” ve Fransa'nın “... kadim uygarlığın cisimleşmiş hali...” olduğu görüşleri dile getirildi. Helenizmin doğuşu oryantalizmin ortaya çıkışı ile eş zamanlı oldu. Üstün bir Batı'ya karşı şehvet düşkününü, yönetilmeye muhtaç bir Doğu vardı. Diğer yandan Avrupa sanat tarihi açısından eski Yunan'ı sömürgeleştirmiş ve geçmişine sahip çıkmış yeni Yunanistan'ı zor bir duruma düşürmüştü. Stephen Dyson “Antropolojik arkeolojide Jön Türkler atalarını katlederken, klasik arkeolojideki vazifeşinas araştırmacılar atalarına taparcasına saygı gösterir” der. Jön Türklerin aslında klasik arkeolojiye karşı savaşmış oldukları gerçeği pek dikkati çekmemiştir. Osmanlı aydınları Avrupa'nın eski Yunan üstünden kurguladığı ve Osmanlı topraklarının bir kısmında hak iddia eden Yeni

Avrupa karşısında bu eserlerin Osmanlı topraklarından çıkması dolayısıyla bir ortaklıkları olduğu görüşünü öne sürerek Avrupa medeniyetinin bir parçası olduklarını göstermeye çalıştılar. Müze-i Hümayun'dan beklenen, Avrupa ile kültürel ortaklığı sağlamasıydı.

Shaw “Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin İlk Yılları” bölümünde özetle şunları anlatır: 1784 yılında İstanbul'un Fransa büyükelçisi Atina'daki eski eserleri incelemek üzere bir adamı için izin almıştı. 1800 yılında Lord Elgin Atina'da akropolündeki heykel ve mimari parçaları aldığı izinle İngiltere'ye götürdü. 1814 yılında da Cockerell, Egina Adası'ndaki bazı eserleri izinsiz olarak alıp gitti. 1838 yılında da II. Mahmut Asos'tan çıkan eserlerin bir kısmını Fransızlara hediye etti. 1841 yılında ise Fellow Rodos'ta kazıda çıkan bir tapınağı Londra'ya taşıdı. 1846 yılında Mecmua-i Âsâr-ı Atîka'da toplanan eserler muhtemelen Avrupalılar bunlara değer veriyor diye toplanmıştı. 1852 yılında Newton Didim'de çıkardığı on iki heykeli, Woods Efes kazısında çıkan eserleri götürdüler. 1870 yılında Truva'yı kazan Schlimann eserleri Avrupa'ya kaçırdı.

Kitabın “Mecmua-i Asar-ı Atikadaki Teşhir Stratejileri” bölümünde en dikkat çekici tespit, toplanan eserlerin çoğunun kaydının tutulmamış olmasıdır. Müzedeki sergi Avrupa müzelerindeki gibi bir ilerleme fikrine göre de düzenlenmemiştir. Osmanlılar için önemli olan eserin nasıl sergilendiği değil, esere sahip olduğunu belirterek devletin gücünü göstermektir.

“Müze-i Hümayunun Doğuşu” bölümü bu hikayeyi şöyle anlatır: Aya İri-ni'de iki bölüm halinde açılan müzede eski silahlar bölümü giderek önemini kaybetti ve 1877 yılında ziyarete kapatıldı. Yeni anayasa ile azınlıklara tanınan haklar ve 1877 Rus Savaşı'nın kaybedilmesi silahlar üstünden bir geçmiş kurmada iyi bir tercih olarak görülmedi. Böylece Helen-Bizans eserleri dolayısıyla geçmişe sahip çıkmak öne geçti. Sultan Abdülaziz'in Avrupa ziyaretinin ardından *Mecmua-ı Âsâr-ı Atîka*'nın adı *Müze-i Hümayun* olarak değiştirildi. Marif Nazırı Safvet Paşa'nın vilayetlere eski eserlerin toplanıp gönderilmesi hakkındaki genelgesi oldukça iyi sonuçlar verdi. Bu aynı zamanda uzak vilayetlerdeki egemenliği pekiştirdi. Müze bir yandan Avrupa'nın sömürgeci kurumlarını taklit etmiş diğer yandan Avrupa'nın Osmanlı topraklarındaki sömürgeci tutumuna karşı bir kurum haline dönüşmüştür. *1874 Nizamnâmesi* öncesi, Osmanlıların bu konuda bilgisi olmadığından kazılar konusunda kuralları Avrupalılar koymuştur. *1874 Nizamnâmesi*'ne rağmen Osmanlı bu alanda taktik üstünlüğü eline geçiremez. Kıbrıs'tan gelen 83 sandık eseri koyacak yer bulunamayınca Çinili Köşk yeni müze haline getirilerek 1880 yılında ziyarete açılır. Münif Paşa'nın açılış konuşması, ilerlemenin Avrupa'nın tekelinde olmadığını, Avrupalıların kendi geçmişlerini dayandırdıkları eserlerin Osmanlı topraklarında bulunduğunu dolayısıyla Osmanlıların da bu mirasın sahipleri arasında olduğunu vurgular. Nizamnameler çıkarılmasına rağmen

uygulamada sıkıntılar yaşanır. Müze idaresinin titizlenmesine karşılık padişah bu konuya karşı ilgisizdir ve Avrupa devletleri arasındaki dengelerde kullanmak üzere, yurt dışına eser çıkarmak yasak olmasına rağmen kazılardan çıkan eserlerin bir kısmını yabancılara hediye eder. 1896 ve 1906 yıllarında Efes kazısından çıkan eserler Viyana Müzesi'ne, bazı eserlerle birlikte Meşetta Sarayı kapısı Berlin Müzesi'ne verilir.

1906 *Nizamnâmesi* eserlerin denetimine ağırlık verir. Ancak özenli bir sınıflandırma yapılamamıştır. Osman Hamdi Bey'in Fransız hukuk eğitimi aldığı dikkate alındığında düzensizlik, bilinçli bir taktik esnekliğin sonucu olabilir. Tarih ve kültür açısından önemli her şey yasa kapsamındadır. Önceki nizamnamelerde eski kültürlerle sahip çıkılmışken bu defa İslami eserlerle yakın geçmişe sahip çıkılarak kültürel zenginlik ve çeşitliliğe vurgu yapılır. Bu durum hem Avrupa'daki Yunan ve Roma kültürüne karşı yerel mirasa önem verme hareketi hem de II. Abdülhamit'in halifeliğin ve saltanatın gücünü kullanma politikası ile de örtüşür. Yeni yasanın daha sıkı hükümlerine rağmen 1908 yılında Milet Pazar Yeri kapısı Almanya'ya verilir.

Kritik bir konu, "Eser Toplama Teknolojileri: Demiryolları ve Fotoğraf Makineleri" başlığı ile ele alınmıştır. Demiryolu inşası ve savaşın bu bölgelere yönelmesi bu toprakları siyasetin içine soktu ve arkeoloji, filoloji ve tarih bilim dalları bu siyasete hizmet etti. 1856 yılında İzmir-Aydın demiryolu hattının imtiyazı İngilizlere, 1898 yılından sonra Bağdat Demiryolu hattı imtiyazı Almanlara verildi. İnşaatlar zaman zaman arkeolojik kazı gerektiriyordu ve bu kazılardan çıkan eserler hep ilgili devlete hediye ediliyordu. Bu aynı zamanda bir arkeoloji turizmine de yol açtı. Fotoğrafın icadının hemen arkasından 1840 yılında İstanbul'da fotoğraf stüdyosu açıldı. II. Abdülhamit bir projeye bütün imparatorluğu fotoğrafla belgeledi. Bunlar manzara, anıtsal yapı, eğitim, sanayi ve askerî alandaki gelişmeler ile çeşitli yörelerden insan kıyafetlerinin fotoğraflarıdır. Sultan bunları modernleştirme projelerinin başarısını kanıtlayan ve çeşitli durumlarda karar almasına yardım eden belgeler olarak kullanır.

"Müze-i Hümayun'daki Tarihi Eser Koleksiyonları" diğer bir önemli konuyu anlatır. Avrupa müzeleri eski Mısır ve eski Yunan sanatı ve arkasından Roma, Rönesans ve son olarak modern devletlerin sanatı diye sıralanan ilerleme fikrine göre düzenleniyordu. Avrupa müzeleri 19. yüzyılın sonunda milliyetçiliğin ve emperyalizmin bir parçası haline gelmişti. Osmanlı müzeleri ise farklı bir yol izlemiştir. Çinili Köşk'ün girişine yerleştirilen iki arslan daha önce İngilizlerin Bodrum'dan alıp götüremedikleri arslanlardır ve hemen girişe konularak yabancıların bunları alamadıkları vurgulanmıştır. Eserlerin müze-deki sergilenişi Osmanlı ülkesinin genişliğini ve buralardaki Osmanlı egemenliğini gösterir. Eğitim amacından çok hakimiyet simgesidirler. Uygarlıklarda zaman içindeki ilerlemeyi değil günümüzden geçmişe doğru gidişi vurgular. Avrupa ile ortaklığı gösterme uğruna Müslüman kültür dikkate alınmaz. Avru-

pa'nın kadim Yunan kültürünü temel alan görüşünü paylaşır ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa devleti ile kültürel ortaklığı anlatılmaya çalışılır. Avrupa da bunu böyle kabul etmek zorundadır çünkü temel aldığı eserler Osmanlı topraklarından çıkmıştır.

Avrupa müzelerinde dünyanın çeşitli ülkelerinden toplanan eserler sömürgeci ve üstün bir kültürü ifade eder. Müze-i Hümayun'daki eserler ise bu toprakların malıdır yani yerlidir. Dolayısıyla milliyetçi isyanların başladığı bir dönemde müze, Osmanlı'nın üniter bir devlet olduğunun göstergesidir. Bursa, Kos ve Bergama'da açılan, Konya, Sivas, Kudüs, İzmir'de açılması planlanan bölge müzeleri müzeciliğin ulusallaştırılması çabasının sonucudur.

II. Abdülhamit ile İslam birliği güçlendirilmeye çalışılsa da 1889 yılına kadar müzelerde İslami eserlere yer verilmez. Ancak devlet zayıfladıkça İslam vurgusu önem kazanır. İslam eserlerinin toplanmaya başlanması sömürgeciliğe karşı bir tepkidir. Avrupa müzeleri hem dinî hem de din dışı eserleri yeni düzenin gücünü göstermek üzere kullanır. Oysa Osmanlı Avrupa karşısında zayıftır. Bu yüzden sergiler yeni bir kültürel ilerleme modeli önermez. Toplanan koleksiyonların her biri farklı bir açıdan geçmişe gönderme yapar ve böylelikle bir birlik sağlamaya çalışır. Aynı zamanda Avrupa'ya bir karşı duruştur. Bu eserlerle İslam ve Osmanlı özdeşleştirilir.

Diğer yandan bunlar Yunan ve Roma eserlerinin aksine aynı zamanda yaşanan anı da içine alan sergilerdir. Avrupa müzelerinde coğrafya ve tarihi esas alan sergileme yapılırken Müslüman coğrafyanın eserleri sadece İslam sıfatıyla genellenir. Böylece zaman ve mekân dışı bırakılır yani bu eserlerin ait oldukları yerlerden alınmaları meşrulaştırılır.

Askerî Koleksiyonlar bölümünde Yıldız Sarayı Acem Kasrı'nda sadece sultanın gezebildiği bir model müze kurulduğu söylenir. Müzenin odak noktasındaki Sultan Orhan Gazi'nin miğferi, II. Abdülhamit'in Osmanlı hanedanının kuruluş efsanelerine olan ilgisini gösterir. Müzenin teşhir düzeni geçmişin yüceltilmesi yoluyla hanedana bağlılığı güçlendirmede kullanılmıştır. Askerî Müze 1906 yılında Aya İrini Kilisesi'nde yeniden kuruldu. Bina, Osmanlı'nın Bizans'a karşı üstünlüğünün simgesidir. İçindeki silahlar ise şanlı geçmiş hatırlatır. Sergileme modeli diğer müzelerden daha iyidir. Yeniçeriler ve mehter takımı ile ziyaretçi sayısı çoğaltılmaya çalışılır. Apsisteki haçın önüne asılan tuğra, daha önceki Roma-Bizans temelli teşhirden farklı, milliyetçi ideolojinin ürünüdür.

Bu süreçte Jön Türklerin katkısı ayrı bir bölümde ele alınır: "Jön Türk Devriminin Ardından İslami ve Tarihi Eserler". Jön Türk ideolojisi, İslami eserleri milliyetçiliğin ve Avrupa'nın kültürel baskısına karşı direniş amacıyla kullanır. Bunların toplanması için komisyonlar kurulur ve 1914 yılında Evkaf Müzesi ziyarete açılır. Osmanlı topraklarının bir kısmının işgal edilmesinin

ardından işgalciler bazı arkeolojik faaliyetlere girişirler. Fransızlar Adana Müzesi'nde bir Fransız müze modeli oluşturur ve bunu işgali destekleyici bir biçime dönüştürürler.

Kitap, yazıldığı döneme kadar ortaya konulanlara yeni bilgiler katan, Osmanlı müzeciliği konusundaki en ayrıntılı çalışmadır. Kitabı okuyucu açısından ilginç kılan ise yazarın olanların arka planına dair yorumlarıdır. Sanatın yolu hemen her dönemde politikayla kesişmiştir. Sanat eserlerinden veya bunların kullanımlarından yola çıkarak sanat-politika ilişkisini ortaya koymak da bilimin görevlerindedir. Bu açıdan bakıldığında bütün bu yorumları ciddiye almak gerekmektedir. Ancak bunların bir kısmını doğal olarak her zaman belgeye dayandırmak da mümkün değildir. Yazarın yaptığı yorumun tersini iddia etmek de mümkündür. Mesela Hıristiyanlığın kutsal eserlerinin Aya İrini'de saklanmasıyla hem Hıristiyan tebaaya karşı Osmanlı egemenliğinin hatırlatıldığı, hem de ziyaret edilemeşiyle bir gizem yaratılarak daha güçlü bir etki oluşturulduğu yorumları doğru olabilir. Ancak bunlar bir belgeye dayanmıyor. Yazar başka bir bölümde kilisenin işgalin bir gün biteceği beklentisinde olduğunu söylüyor. Bu durumda kutsal eserlerin Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olduğunun Hıristiyan cemaate sürekli hatırlatılması Osmanlı egemenliğini pekiştiren bir sonuca da yol açabilir. İstanbul'un alınışından 400 sene sonra mesela Hıristiyan bir esnaf kutsal eserlerin Aya İrini'de saklanmasından ne kadar haberdardır ve kilise cemaate bunu ne kadar hatırlatıyordu, bilmiyoruz. Müzenin Aya İrini Kilisesi'nden Çinili Köşk'e taşınmasında Osmanlı'nın şanlı askerî geçmişine gönderme yapıldığı yorumu yine doğru olabilir. Fakat yazışmalardan asıl niyetin yeni bir müze yapmak olduğu, buna imkân bulunamayınca müzenin Çinili Köşk'e taşındığını biliyoruz. Yani taşınmanın geçici bir çözüm olduğu ve bina seçiminde herhangi bir özel vurgu olmadığı da söylenebilir. Bu bakımdan kitaptaki yorumlar fazla teoriktir ve biraz dikkatle karşılanmalıdır. Ancak bütün bunların yanı sıra eserin, olaylara farklı açılardan bakmaya yönlendiren iyi bir çalışma olduğunu da belirtmek gerekiyor.

Cumhuriyet Döneminde Müzeler

Cumhuriyet, toplum hayatında köklü değişimlerin yapıldığı bir rejim olmuştur. Ancak bu değişikliklerin büyük ölçüde Osmanlı devrinde ortaya atılan fikirlere dayandığını söylemek gerekiyor. Özellikle 1. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte azınlıkların devletten ayrılabilmesi ihtimalinin ortaya çıkması, Türkçülük ve İslamcılık görüşlerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Mevcut şartlar önce İslam birliğini hedefleyen hareketlerin ön plana geçmesini sağladı. Ancak Türk olmayan Müslüman unsurların da ayrılma niyetleri bu akımı siyaseten zayıflatınca Osmanlı aydınları arasında Türkçülüğün kuvvet kazanması kaçınılmaz oldu. Cumhuriyet'ten önce şekillenen fikirler, Ziya Gökalp'in

büyük etkisiyle yürürlüğe konuldu. Müzeler de bu programın uygulama alanlarından biri oldu. Yeni dönemi Atatürk zamanı ve sonrası diye iki bölümde incelemek doğru olur. Daha Cumhuriyet rejimi ilan edilmeden ilk kurulan hükümetin programında kültüre yer verildi. Cumhuriyet idaresinin topluma yeni bir biçim vermede kullandığı temel unsurlardan biri müzeler ve kazılar oldu. Çıkarılan çok sayıda genelge ile illerdeki eski eserlerin envanteri yapılmaya çalışıldı. Wendy Shaw'ın Osmanlı müzeciliği konusundaki temel yorumlarından biri, Avrupalıların eski Yunan ve Roma kültürlerinin varisi oldukları, dolayısıyla bu eserlerin bulunduğu Osmanlı Devleti toprakları üstünde hakları olduğudur. Bu iddiaya karşı Osmanlı Devleti müzelerinde bu eserlere yer vermiş ve bunların Osmanlı topraklarında bulunması dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın bir parçası olduğunun Avrupalılarca kabul edilmesini beklemiştir. Bu, bizce de doğru bir yorumdur. Kendisine dayatılan kurguya razı olan, teslimiyetçi, ikinci sınıf sayıldığı bu meydan okumaya karşı merhamet bekleyen bir tavidir. Son yüz yılında Batı karşısında sürekli geri çekilen bir devletin kadrosu için bu normal de kabul edilebilir. Ancak Cumhuriyet bu psikolojiyi reddetmiştir. İlişkiler eşitlik üzerinden tanımlanmaktadır. Eski Yunan ve Roma kültürlerine Avrupa'nın sahip çıkmasına karşılık bu sefer yeni tarih tezi, Güneş Dil Teorisi ile Anadolu'nun bunlardan daha eski olan Hititler gibi eski uygarlıkları Türk kabul edilir. Bu uygarlıklarla ilgili kazılar desteklenir, yeni müzeler açılır. Osmanlı Devleti'nde toplam 16 müze ve müze deposu mevcutken Cumhuriyet'in ilk on beş yılında 37 yeni müze ve müze deposu kurulur. Topkapı Sarayı, Konya Mevlevi Tekkesi müzeye dönüştürülür.¹⁷ Batı'ya karşı bu yeni tavra karşılık Ayasofya müze haline getirilerek Batı dünyası ile ilişkilerin sürdürüleceği mesajı da verilir. Okul müzeleri önemli bir proje olarak ortaya çıkar.

İlgili yayınların çoğunda Atatürk zamanındaki bu olaylar ele alınır. Bu gelişmelerin ele alındığı, rakamlara dayalı dökümlerin verildiği erken tarihli çalışmalardan biri Remzi Oğuz Arık'a aittir.¹⁸ Kitapta müzeciliğimizin Cumhuriyet dönemindeki kısmında Milli Mücadele zamanında Hars Müdürlüğü'nün kurulması ve yayınladığı *Müzeler ve Asar-ı Atika Hakkında Talimat* yeni devletin eski eserlerimize nasıl baktığını gösterir. Diğer yandan

17 Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1936. Kitabın "Türkiye'deki Müzeler" başlığı altında 25 müze kısaca tanıtılmıştır. Topkapı Sarayı gibi bazıları daha uzun, Sivas Müzesi gibi taşra müzeleri ise birkaç satırla anlatılmıştır. "Bizden Çalınan Eserler" başlığı altında ise yalnızca Milo Venüsü denilen heykelin hikayesi verilmiştir. "Müzelerin Ehemmiyeti" başlığında da müzelerin toplumsal yararları konusu işlenmiştir. Müzeler arkeoloji, etnoğrafya, güzel sanatlar, askeri, zanaat, tarih, inkılap olmak üzere yedi tipe ayrılmıştır. Yazıldığı tarih itibarıyla iyi bilgiler verilmiştir. Yalnız bölümler arası tekrarlar vardır. Kitabın sonunda kaynakça verilmekle beraber hiç atıf yapılmamıştır.

18 Remzi Oğuz Arık, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1953.

camilerin vakıflara, çeşmeler ve mezarlıkların belediyelere, medrese, türbe ve sarayların Maarif Vekilliği'ne dağıtılmasını eserlerimiz için bir felaket olarak görür. Osmanlı zamanında birkaç vilayette müze kurulabilmişken Cumhuriyet devrinde 28 müze ve 19 müze deposu açılmıştır. Daha sonra bu müzelerin kuruluşları hakkında kısa fakat önemli bilgiler verilmiştir. Remzi Oğuz Arık'ın eseri bu alandaki önemli yayınlardandır. Öncelikle edebî bir dili vardır. Olaylar kısa fakat çok şey ifade eden etkili bir dille anlatılmıştır. Bu kitabı dikkate değer bir hale getiren ikinci unsur her bir müze için ilgili yayınların verilmesidir.

Atatürk'ün ölümüyle birlikte Cumhuriyet'in eski Anadolu kültürlerine yaptığı vurgu sona erer. Eski uygarlıklar bir bütün olarak ele alınmakla beraber Yunan ve Roma dönemine vurgu artmaya başlar ve bu alanda Osmanlı politikasına geri dönülür. Ancak geneli itibarıyla Atatürk zamanında kültüre verilen değer bir daha bu seviyeye ulaşamaz. Yakın zamana kadar genel olarak kültüre, dolayısıyla müzelere bütçeden çok az ödenek ayrılır. Bu yüzden müzelerimiz gelişmemiştir. Bu kısırlık doğal olarak yayınlarda da kendini gösterir. Yayınların çoğu müze tanıtımı şeklindedir.¹⁹ Müzelerle ilgili bir arşiv oluşturmadığımız için bu yayınlarda da doyurucu bilgiler yoktur. Mevcut araştırmalar arasında bu açıdan en ciddi *Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası* adlı doktora tezidir.²⁰ Tezin müzelerle ilgili kısmında tamamı müzelerin arşivine dayalı olarak kuruluşundan itibaren müzelerin ödenek, eser, personel, laboratuvar, araç bakımından rakamlara dayalı istatistikî durumları ortaya konulmuştur. Bu bakımdan bu tezdeki verilerin ayrıntısına giren bir çalışma henüz yapılmamıştır.

Müzelerin genel bilgilerle tanıtıldığı ve yayımlandığı yıl itibarıyla öncekilerde olmayan müzelerin de ele alındığı bir diğer yayın *Türk Müzeciliği* adlı kitaptır.²¹ Kitabın bu dönemle ilgili kısmı "Cumhuriyet ve Yeniden Yapılanma" bölümü ile başlar: İlk Bakanlar Kurulu programında eski eserlere yer verilmesi ile başlanıp, Hars Müdürlüğü'nün kuruluşu, vilayetlere gönderilen çeşitli genelgeler, tekke ve zaviyelerin kapatılması ile buralardan toplanan eserler ve 1935 yılından itibaren yapılan kazılar anlatılmıştır. 1950-1960 ve 1983-1988 yılları arası için müzelerin ziyaretçi sayıları, bütçesi, eser sayısı verilmiş, ilgili uzmanların müze tipolojileri sunulmuştur. Sergiler başlığı altında ise 1873 Viyana, 1876 Paris, 1910 Almanya sergilerinden başlanıp Cumhuriyet döneminde 1998 yılına kadar yapılan yurt dışı sergilerinin kısa bir tanıtımı yapılmıştır. Yasal Düzenleme başlığında 1869, 1874, 1884, 1906 tarihli âsâr-ı atıka

19 *Bilgi (Türkiye Müzeleri Fevkalade Sayısı)*, c. 10. sy. 115, İstanbul: 1956. Bu sayıda genellikle ilgili müze müdürleri, müzeleri hakkında kısa tanıtım yazıları yazmışlardır.

20 Halit Çal, *Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası*, c. I-II, Ankara Üniversitesi, Doktora tezi, 1990.

21 Ferruh Gerçek, *Türk Müzeciliği*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1999.

nizamnameleri, 1973 tarihli *Eski Eserler Kanunu*'nun metinleri, ardından ilgili kanun, tüzük, yönetmelik, kararname, yönergelerin listesi verilmiştir. Müzeler ve Müzeciler bölümünde Ahmet Fethi Paşa'dan başlanıp Osman Hamdi Bey, Halil Edhem Bey, Theodor Makridi, Aziz Ogan'ın kısa hayat hikâyeleri anlatılmış, müzeler ve ilgili müzenin tanınmış müdürleri hakkında bilgiler sunulmuştur. Müzeciliğimiz hakkındaki bilgileri bir arada bulabileceğimiz yararlı bir eserdir. Kendisi de bir müzeci olan yazarın katkısı daha çok içinde yer aldığı son dönemle sınırlıdır. Diğer kısımlar mevcut bilgilerin tekrarından ve bir araya getirilmesinden ibarettir. Bilimsel ölçülere göre yazılmamıştır. Kaynakça verilmiş olmakla birlikte kitapta dipnot kullanılmamıştır. Bu yüzden kitaptaki bilgiler ve kimi yorumlar yazara aitmiş veya bu bilgiye ilk defa yazar tarafından ulaşılmış düşüncesini vermektedir. Mesela 1869 *Nizamnâmesi*'nden ilk olarak söz eden Kamil Su'nun bunun farkında olmayarak ilk nizamname diye 1874 tarihli olanı kabul ettiği yorumunu başka bir kaynaktan²² aldığı halde atıf yapmadığı için kendi görüşü gibi sunmuştur. Bu da yazarını bir intihal durumu ile karşı karşıya bırakmıştır.

Erdem Yücel'in kitabında benzer bilgiler özetlenmiş ancak tek tek bütün müzeler anlatılmamıştır.²³ Üçüncü bölüm olan "Cumhuriyet Devrinde Müzecilik" başlığı altında ilk hükümet programından itibaren konuya verilen önem, çıkarılan genelgeler, kurulan yeni müze ve depoların isimleri verilip Topkapı Sarayı'nın müze haline getirilişi daha ayrıntılı sunulmuştur. Çağdaş müzecilik kısmında müzelerin toplum hayatındaki yerine değinilmiş, dünyada ve Türkiye'deki bilim müzeleri kısaca tanıtılmıştır. Kitabın çağdaş müzecilik kısmına kadar olan kısmında yeni bir bilgi yoktur. Mevcut bilgiler tekrarlanmış, iyi bir özet verilmiştir. Kısa tutulmasına karşılık çağdaş müzeler bölümü ile yeni gelişmelere yer verilmesi olumlu taraflarındandır.

Burada müzelerimizi dolaylı olarak ilgilendiren yasal düzenlemelere de kısaca değinmek gerekmektedir. N. Can Gülekli'nin kitabında²⁴ erken Cumhuriyet devrinin yasa, yönetmelik ve genelgeleri toplanmıştır. Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet'in eski eserler yasalarının belli konulara göre karşılaştırmalı olarak değerlendirildiği makale²⁵ genel bir bakış edinmek için önemlidir.

Müzciliğimiz hakkındaki yayınların çoğu müzelerimizin tarihi, tek müze tanıtımları ya da müzelerdeki eser veya eser gruplarının incelenmesi hakkındadır. Müzelerin teşhir, tanzim ve bunların gerektirdiği teknoloji kullanımına

22 Halit Çal, "Osmanlı Devletinde Asar-ı Atika Nizamnameleri", *Vakıflar Dergisi*, sy. 26, Ankara 1997, s. 391 – 400.

23 Erdem Yücel, *Türkiye'de Müzecilik*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999.

24 Nurettin Can Gülekli, *Eski Eser ve Müzelerle İlgili Kanun ve Nizamname ve Emirler*, Ankara 1948.

25 Halit Çal, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Eski Eser Kanunları", *Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman'a Armağan*, Ankara: Berikan Yayın, 2003, s. 234-270.

dayanan araştırmalar çok azdır. Olanlar da son yıllara aittir. Bunlar genellikle müzecilikle ilgili sempozyum bildirilerinin yayımlanmış halleridir. Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfınca düzenlenen *Üçüncü Uluslar Arası Tarih Kongresi (9-11 Aralık 1999)* müzeciliğe ayrılmıştır.²⁶ Bildirilerin çoğu Avrupa ve Amerika'daki müzelerin problemleri hakkındadır. Türkiye müzeleri hakkındakiler ise müze kavramı, Cumhuriyet devri kültür anlayışının müzelerle yansması, müzelerin eğitim işlevi, anıtsal yapıların kentlerdeki yeri konularını kapsamaktadır.

Yine *Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu*²⁷ bunlardan biridir. Avrupa ve Amerika'daki müzelerden örneklerin sunulduğu bildirilerin yanı sıra İstanbul özelinde Türkiye müzeleri için yönetim modeli, toplumsal tarih müzeleri, mekan-sergi-eser, müze yönetimi, finansman ilişkileri ve şehir planlamasında müzelerin yeri konuları işlenmiştir.

Yıldız Teknik Üniversitesi'nde hazırlanmış bir dizi yüksek lisans tezinde artık müzeciliğimizin bugüne kadar el atılmayan problemlerinin incelenmeye başlanması iyi bir gelişmedir.

İstanbul Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı'nın ikişer yıl arayla düzenlediği müzecilik seminerleri²⁸ yine müzeciliğimizle ilgili yayınları, tanıtım yazıları durumundan kurtulmaya başlatmasıyla önemlidirler.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki coşkunun ardından müzelerimiz bir duraklama dönemine girmiştir. Elbette bir gelişme hep olmuş ama bu gelişme dünyanın hayli gerisinde kalmıştır. Halen müzelerimiz diğer ihtiyaçları bir yana personel bakımından son derece kötü durumdadırlar. Özel sektörün bu alana yönelmesi ve oluşturulan nitelikli müzeler yeni bir dönemin habercisidirler. Ancak kamu müzelerinin ciddi problemleri devam etmektedir.

26 *Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme, Üçüncü Uluslar Arası Tarih Kongresi (9-11 Aralık 1999)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 2000.

27 *Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar (Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu 27-29 Mayıs 1993)*, ed. Burçak Madran, İstanbul: Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı yayını, 2001.

28 *I. Müzecilik Sempozyumu (14-15 Ekim 1993) Bildiriler*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 1994; *II. Müzecilik Semineri Bildiriler 19-23 Eylül 1994*, İstanbul: Askeri Müze Ve Kültür Sitesi Komutanlığı, 1995; *3. Müzecilik Semineri Bildiriler 1996*, İstanbul: Askeri Müze Ve Kültür Sitesi Komutanlığı, 4. *Müzecilik Semineri Bildiriler 16-18 Eylül 1998*, İstanbul: Askeri Müze Ve Kültür Sitesi Komutanlığı, 1999; *5. Müzecilik Semineri Bildiriler 20-22 Eylül 2000*, İstanbul: Askeri Müze Ve Kültür Sitesi Komutanlığı, 2001; *6. Müzecilik Semineri Bildiriler 25-27 Eylül 2002*, İstanbul: Askeri Müze Ve Kültür Sitesi Komutanlığı, 2002.

Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler

Halit ÇAL

Özet

Osmanlı Devleti'nin yıkılışıyla sonuçlanan süreç büyük ölçüde 19. yüzyılda biçimlenmiştir. Bu gidişi durdurma çabalarının sonuçlarından biri de Türk toplumunun kazılar ve müzelerle tanışmasıdır. Müze rehberlerinin giriş bölümlerindeki kısa bilgiler dışında müzelerin kuruluş dönemi hakkında Osmanlı devrinde fazla araştırma yoktur. Yayınların çoğu Cumhuriyet'in ilk devrine aittir. Bu yayınların çoğunda da benzer bilgiler tekrar edilmiştir. Osmanlı arşivlerinin tasnifi ve araştırmacıların kullanımına daha hızlı ve kolay sunulmasıyla son zamanlarda bu alanda da nitelikli yayınlarda artış olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşunda topluma yeni bir biçim vermenin araçlarından biri olarak kullanıldığı için müzelere ve kazılara özel bir önem verilmişti. Türkiye Atatürk'ün ölümüyle Batı dünyası ile bütünleşmeyi tercih etmiştir. Bu yüzden müzeler bir daha o seviyede bir ilgi görmedi. Özel müzelerin artışı olumlu bir gelişme olmakla birlikte kamu müzelerinin durumu oldukça kötüdür. Bu durum müzelerle ilgili yayınların durumunu da etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Cumhuriyet, Müze, Eski Eser

Museums in Turkey from the Ottoman Empire to the Present Day

Halit ÇAL

Abstract

The process leading to the collapse of the Ottoman Empire was to a great extent shaped in the nineteenth century. One of the by-products of the fight to resist this fall was the introduction of excavations and museums. The Ottoman era does not contain much research on the establishment process of the museums except for brief information in museum guides. Most of the publications, wherein similar contents have been more or less repeated, belong to the early Republican era. Thanks to the recent classification of the Ottoman archives, publications of higher quality have been observed in this field. Museums and excavations were deemed especially significant during the early years of the Republic as a means of refashioning society. Since Turkey chose to integrate with the western world in the aftermath of Atatürk's death, museums were never again prioritized to a similar extent. Even though there has been a raise in the number of private museums, public museums suffer from miserable conditions. This current situation is also reflected in publications regarding museums.

Keywords: Ottoman, Republic, Museum, Antiquities

